

Recerca

SEXE I GÈNERE SOTA EL FRANQUISME: UNA ANÀLISI DES DE LES CIÈNCIES SOCIALS TOT PASSANT PER ALCOVER

Analitzant la literatura "edificant" de la postguerra es pot extreure el model burgès-catòlic de dona que el franquisme pretén imposar. Es referma una deficiència del rol del gènere femení a partir de la seva posició subordinada en relació a l'home i de la seva funció reproductora. Pel que fa a la funció reproductora, aquesta només és tolerable dins del sagrament del matrimoni i potenciada per l'intens però fracassat marc de política pronatalista franquista. Pel que fa a la relació entre ambdós sexes, aquesta s'inicia al cinema, al teatre i, sobretot, al ball. El següent pas és el prometatge, que ha de ser curt per evitar els perills de la carn abans de passar per l'altar i els fracassos que les esperes comporten. L'objectiu final i ideal sempre és el matrimoni, un matrimoni que té com a finalitat principal la procreació.

INTRODUCCIÓ

Aquest article és una breu presentació del treball d'investigació que vaig dur a terme per a la realització de la meua tesi doctoral –llegida l'any 1992 i publicada el 1996– i de posteriors recerques que he desenvolupat a l'entorn del tema central d'aquesta aportació.

Les pàgines que segueixen estan redactades expressament per a aquest article amb la voluntat d'acostar alguns dels resultats de la meua recerca i de la meua perspectiva sobre l'àmbit de què tracta al públic lector del *Butlletí* del CEA. És per aquest motiu que he procurat que el to i el contingut del treball siguin al més planers i assequibles possible, deixant de banda, per exemple, les qüestions més lligades a aspectes de caire teòric i fent èmfasi especialment en aquells aspectes del meu treball més directament relacionats amb Alcover.

Tanmateix, com es veurà més endavant, el meu no és un estudi sobre les dones d'Alcover a la postguerra i a l'actualitat, sinó sobre com en un període històric i un context sociopolític –la postguerra i, eventualment, les èpoques que la succeeixen– i en un entorn concret –l'Espanya i la Catalunya de l'època– es plantejà el model femení i com s'articulà amb la realitat de la dona d'aquell moment. Centrar la recerca a Alcover té el valor de poder entendre i comprendre millor la temàtica estudiada en concretar-la en una unitat delimitada i assequible a la investigació. Això, però, no pot deslligar-se del fet que la realitat femenina alcoverenca del període no pot aïllar-se del procés més general del model femení estructurat al nivell de la societat espanyola de l'època i hereu, juntament amb els països del món occidental, dels models ideal-normatius de gènere sorgits de les revolucions industrial i burgesa. Dit d'una altra manera: no es pot explicar satisfactòriament la realitat que afecta els homes i les dones d'Alcover de qualsevol moment històric sense tenir en compte el marc més general en el qual s'insereix aquesta realitat –Catalunya, Espanya, el món global– ni, d'altra banda, difícilment pot comprendre's la realitat femenina i masculina d'un període concret sense un coneixement profund d'allò que succeeix al nivell local. Allò que és global, doncs, no pot comprendre's sense tenir en compte allò que és local, i allò que és local no pot explicar-se sense tenir present allò que és global.

DONES, HOMES, SEXE I GÈNERE...**DE COM NAIXEM I ESDEVENIM CRIATURES SEXUALS**

L'espècie humana, per sort o per desgràcia, és allò que se'n diu una espècie sexuada. Això vol dir, ni més i menys, que la nostra espècie està composta per dos sexes: els mascles i les femelles, les dones i els homes. En néixer tots ho fem amb un o altre sexe. Naixem mascles o femelles. També naixem amb la pell i els ulls d'un determinat color, amb més o menys pes, més o menys cabell i, això sí, els més macos del món –si més no per als nostres pares. I poca cosa més. De fet, els humans, en néixer, som ben poca cosa –i sovint, en créixer, no és que siguem necessàriament massa cosa més; però això, òbviament, són figures d'un altre paner. Som, amb diferència, un dels éssers més febles del conjunt de totes les espècies animals. Heretem alguns trets dels nostres progenitors, dels nostres pares, però allò que serem quan siguem grans està bàsicament per fer. A través del que els científics socials en diem procés de socialització, que inclou la influència que tindrà sobre nosaltres la família, l'escola, els companys, els mitjans de comunicació, etc., s'anirà configurant la nostra personalitat, la nostra manera de ser, de fer, de pensar, les nostres habilitats, les nostres limitacions, etc.

Un dels aspectes que al llarg de la història, a la majoria de cultures, ha estat més determinant en la configuració de la vida de les persones ha estat precisament el fet d'haver nascut home o dona. Ser un nen o ser una nena gairebé sempre i arreu ha suposat ser educat d'una manera o d'una altra, poder fer unes coses o unes altres. El contingut de totes aquestes obligacions, possibilitats i prohibicions que tenim pel fet d'haver nascut femelles o mascles és precisament el que anomenem gènere. El gènere, doncs, no l'heretem, sinó que l'aprenem, perquè tota societat ha estipulat uns papers determinats per als homes i les dones i uns mecanismes concrets per a ensenyar-los-els.

Per dir-ho d'una manera més planera i exemplificadora: les dones, a moltes societats, han estat i són les responsables de cuidar els nens, les persones grans, els malalts, etc. Això no és així perquè la constitució física de les dones les faci més idònies per fer-ho –la seva constitució fisiològica només determina que són elles les que queden embarassades i pareixen els fills– sinó perquè la societat –generalment, al llarg de la història, dominada pels homes– ha decidit que això fos així, o que això havia de ser així.

La diferència entre el sexe i el gènere, doncs, es troba en el fet que mentre que la societat no pot decidir, per exemple, que siguin els homes

Benedicció de les obres de l'església al 1954 (Foto: arxiu CEA)

els que tinguin els fills i els alletin –això ve determinat pel sexe i, si més no de moment, no pot canviar-se– sí que, en canvi, pot establir que siguin els homes els que surtin a treballar i siguin les dones les que es quedin a casa, de la mateixa manera que podria decidir, com ho han fet algunes societats, que fossin els homes els que es quedessin a casa cuidant els nens i tinguessin, ells, molta cura del seu aspecte, i fossin les dones les que sortissin fora a buscar l'aliment de la família i es comportessin amb modals més aviat grollers i poc delicats.

En resum, doncs, tenim que si jo, posem per cas, com a dona, em passo hores i hores davant del mirall o amb la porta oberta de l'armari triant el vestuari que em posaré, no sóc agressiva conduint el cotxe, veig ràpidament la pols que hi ha als mobles de casa –de la meua i de la veïna–, m'aixeco a rentar els plats tan bon punt he acabat de menjar, deixo anar alguns litres de llàgrimes quan estic trista o algú em contraria, i no em plantejo treballar de mecànic de cotxes, no és perquè la meua “ànima”, sensibilitat, constitució o esperit femení m'hi aboqui, sinó perquè m'han ensenyat i he après que, com a dona que sóc, he de sentir, de percebre i d'actuar d'aquesta manera i no d'una altra.

Una cosa ben diferent és que, a força de ser educat d'una determinada manera, generació rere generació, hom acabi creient i interioritzant que la manera apresada de sentir i comportar-se com a home o dona sigui quelcom natural. De fet, com he assenyalat, de natural, en el comportament d'homes i dones, n'hi ha ben poca cosa. El que predomina, ben al contrari, és un component de caire social. El sexe –tenir un penis o una vagina–, doncs, sí que és natural podríem dir, mentre que el gènere –jugar amb nines o a futbol, planxar la roba o perforar la paret per penjar-hi un quadre, etc., etc.– és social i cultural, perquè és la societat en què naixem i la cultura en què creixem les que ens adrecen i impel·leixen a fer unes coses o unes altres.

PURES, VERGES I MARES: EL MODEL IDEAL DE DONA SOTA EL PRIMER FRANQUISME

Inicialment el meu interès investigador sobre aquest tema –del qual varen sorgir alguns treballs de llicenciatura, la tesi de llicenciatura, la tesi doctoral i diverses publicacions i recerques– va centrar-se en l'anàlisi d'un tipus de literatura de caire religiós –que aviat vaig etiquetar com a literatura edificant de postguerra (LEP)– que havia proliferat a l'Estat espanyol, però també a d'altres països de tradició catòlica com ara França, Itàlia, Hongria, etc., coincidint amb el canvi del règim republicà per la dictadura del general Franco. Es tractava, a grans trets, d'un tipus de literatura d'un escassíssim, per no dir nul, interès literari, escrita fonamentalment per religiosos amb la voluntat d'oferir als lectors als quals anava dirigida un instrument que els permetés d'orientar la seva vida d'acord amb els principis bàsics de la doctrina catòlica. Els títols, en efecte, no enganyen: *Sé pura. A las jóvenes; Formación de selectos; La vida en flor. Lo que debe saber una joven del siglo XX; Hacia tu ideal. Unas palabras a una joven; Porqué te casas. Para qué te casas. Con quién te casas; Futuros esposos; El decenio crítico. (A los jóvenes de 16 a 26 años); Para tus veinte años. Guía moral de futuras esposas; Jóvenes...! Novios...! Esposos!; Antes de casarte...; etc.*

Un cop iniciada la tasca de recerca amb un primer objectiu de caracteritzar mínimament aquesta literatura, a partir, òbviament, de la lectura –a vegades divertida, a vegades esfereïdora, a vegades incrèdula– de les diferents obres que tenia a l'abast, aviat vaig adonar-me que, ultra els trets definitoris que ja he esmentat, em trobava davant d'un tipus de llibres adreçats bàsicament als joves i, dins d'aquest grup, especialment a les dones.

La variable del gènere, doncs, començava a intuir-se com a fonamental a l'hora d'intentar l'anàlisi de la LEP. En realitat, avançant en el coneixement

d'aquest tipus de producte escrit, cada vegada em resultava més evident que l'esmentada literatura, de fet, era a les dones, i més concretament a les noies, a qui anava dirigida. El conjunt de la LEP, així, constituïa un discurs confegit amb la intenció de proposar un autèntic programa vital per a les noies, i futures dones, en el context d'un panorama històric conceptualitzat com d'una profunda transformació a nivell polític i, en aquest cas, sobretot, a nivell social i ideològic.

Amarat de l'esperit d'un context de trencament total i brusc amb el passat immediat –dominat per l'experiència republicana–, la LEP s'inscrivía en un formidable procés de reeducació que, emparentat directament amb les propostes més conservadores presents en la ideologia victoriana i burgesa del segle XIX, venia a representar un dels darrers intents de potenciació i defensa del model burgès-catòlic de dona. Un model que, sintèticament, maldava per definir el rol de gènere femení a partir, bàsicament, de llur consideració en termes de la seva posició subordinada en relació a l'home i de la seva funció reproductora. En aquest sentit, els arguments legitimadors de les característiques adscrites al referit rol descansaven sobre la sòlida base de l'esfera religiosa i biològica.

Com a ésser creat, segons la referència del mite d'origen bíblic contingut al llibre del Gènesi, a partir de l'home i en funció de l'home –“Déu digué: «Fem l'home a la nostra imatge, semblant a nosaltres» (...) Déu creà, doncs, l'home a la seva imatge, el creà a la imatge de Déu. (...) Després Jahvè Déu digué: «No està bé que l'home estigui sol: li faré qui li faci costat per ajudar-lo» (...) Llavors Jahvè Déu infongué un son profund a l'home, i s'adormí. Prengué una de les seves costelles i clogué la carn al seu lloc. Després, de la costella que havia pres a l'home, Jahvè Déu va fer-ne una dona, i l'emmenà a l'home” (Gn 1: 26-28; 2: 18-23)–, se'n justificava el caràcter subaltern, subordinat, d'inferioritat respecte l'home. Com a ésser directament implicat en el procés de gestació i reproducció humana, igualment sancionat per la divinitat com a penitència del pecat original –“A la dona, li digué: «Et multiplicaré els dolors i els embarassos; tindràs els fills amb dolor. El teu desig t'impulsarà cap al teu home, i ell et voldrà sotmetre»” (Gn. 3: 16-18)–, se'n legitimava, així mateix, la seva funció vital bàsica de la maternitat. Tot plegat restava expressat perfectament en el que ha vingut a denominar-se el *model de mestressa de casa*.

Si l'objectiu vital ja no principal, sinó gairebé únic i possible, de la dona en aquest context estava emmarcat per aquest tipus de formulació, llavors tots els esforços dels responsables de l'educació de les joves havien d'anar dirigits, en bona lògica, a la caracterització més precisa del model i a la seva posterior difusió amb l'objectiu d'aconseguir la corresponent interiorització

per part de les seves receptores. A això, precisament, com s'ha dit, és al que va dedicar-se la LEP.

Mancat de la possibilitat d'observació i d'accés als sermons dictats a l'església, als continguts vehiculats a l'escola, a la catequesi, etc., la LEP va representar-me l'opció més propera i fidel per tal de participar d'aquests mecanismes socialitzadors.

Però això no és pas tot. El valor d'aquesta literatura per a la meua recerca, de fet, se sustentava en part també en una de les premisses bàsiques de les que jo partia: aquella segons la qual la principal font de referència ideològica i normativa del règim franquista la constituï, sense cap mena de dubte, el catolicisme de caràcter tradicional vigent a l'època. Si bé en l'àmbit formal i polític el franquisme pot ser considerat un règim feixista, o autoritari, com prefereixen alguns, el cert és que en l'esfera ideològica i social el seu referent principal, sovint únic, va ser clarament el catòlic de signe més reaccionari. La frenètica activitat legislativa que caracteritzà el règim –calla substituir tota referència republicana anterior per una nova (re)definició de la realitat– constitueix la millor prova contundent, tant de manera explícita com implícita, del plegament dels dictats franquistes a les premisses emanades de l'església catòlica.

Justificat doncs el valor de la LEP com a font excepcional per tal de poder reconstruir tant els continguts principals del discurs dominant i hegemònic en relació a les dones durant el primer franquisme –font que va ser completada també per d'altres com ara les lleis, les ordres i els decrets promulgats sobre determinats temes, els missatges emesos per la conferència episcopal, etc.– com l'estratègia de transmissió d'aquests continguts, potser sigui oportú, ara, de presentar-ne, a grans pinzellades, els trets més destacats.

Com ja ha estat assenyalat, el rol femení de l'època descansaria bàsicament en dos pilars fonamentals que serien, d'una banda, el seu paper cabdal en la reproducció i, de l'altra, el seu caràcter subordinat a l'home. L'ideal resultant d'una aital formulació, al·ludit sovint sota la denominació de mestressa de casa, és el d'una persona encaminada a la maternitat i dedicada plenament a ella. D'aquí se'n derivarien, "naturalment", tot un seguit d'altres consideracions com ara la inconveniència, per a la dona, de tenir una feina remunerada extradomèstica o de controlar en cap mena de sentit la seva sexualitat, en el benentès que la sexualitat, en aquest context, restava limitada exclusivament a la reproducció biològica, a la procreació.

Amb aquest únic i omnipresent objectiu vital a l'horitzó, el programa de cicle vital ideal, normatiu, afaïçonat per a la dona estarà tot ell encaminat a assolir-ne la més reeixida realització: esdevenir mare, sempre dins

dels límits sacramentals del matrimoni eclesiàstic, i una mare com més prolífica millor.

És per aquesta raó, segurament, que tota l'ofensiva socialitzadora que representa la LEP s'estructura generalment en el fet de prestar atenció només a tres grans fases o períodes del cicle vital: la joventut, el prometatge i el matrimoni, precisament aquells en què la relació amb la reproducció és manifesta, bé perquè la prepara, bé perquè s'hi obliga i perquè, en qualsevol cas, és possible. Les etapes de la infantesa i la vellesa, en aquest sentit, no suscitaren cap mena d'interès en els "dissenyadors" del rol normatiu femení, allunyades com estan de la possibilitat reproductora. La solteria, per contra, sí que rebrà la seva corresponent consideració en termes de fustigació implacable per la desviació que representa de l'ideari procreador. A l'escarni social, present en les múltiples i sarcàstiques denominacions adoptades per a referir-s'hi –"quedar per vestir sants"–, al fracàs vital que representarà la solteria, magistralment expressat per la cançó *La Tieta* de Joan Manuel Serrat, caldrà afegir-hi encara la criminalització patriòtica i moral de qui, vés a saber per quins obscurs motius però sí ben clares conseqüències –cert aguaït d'emancipació de no assumir el rol subordinat i depenent de l'home reservat a la dona–, s'aparta del camí de l'ordre i gosa impugnar, d'alguna manera, l'itinerari vital normatiu que hom ha decidit per a ella.

Marcats i determinats com estarà, doncs, el gènere femení de l'època per la realització de la maternitat, el senyal de sortida, la llum d'alerta, el constituirà l'inici del període en què la nena passa a ser dona, és a dir, el moment en què les seves facultats reproductives s'activen. Com que el discurs, a més, com ja ha estat assenyalat, és de naturalesa catòlica, la realització de l'ideal maternal haurà d'adaptar-se als principis morals establerts a l'efecte per l'esmentada referència religiosa. En l'etapa de la joventut, doncs, tot i que la maternitat és factible, també haurà de ser impossible. D'aquí que la major part de les indicacions adreçades a les joves constitueixin un extens tractat sobre la inconveniència i la maldat de les relacions sexuals fora de l'àmbit sacrosant del matrimoni. S'enceta aquí una mena de tractament esquizofrènic de la realitat molt familiar al discurs hegemònic de l'època que tractem. Durant el període de la joventut, i més encara durant el del prometatge, la puresa, el pudor i la modèstia –eufemismes tots ells de l'asexualitat, de la ignorància sexual– seran els veritables ideals de conducta de la jove com cal. I com aquell que coneix bé allò que diu la dita –*si no vols pots no vagis a l'era*–, el discurs dominant normatiu intercedirà, sense embuts, per la total separació de sexes en tots els àmbits de la quotidianitat juvenil: des de l'escola fins a les activitats de lleure. No endebades, el ball, inherentment subversiu a aquesta premissa, concitarà el flagell més furibund dels responsables normatius:

“Los bailes, según se verifican de ordinario, están llenos de peligros y de escándalos y de lazos para las almas” (Vilariño, 1944: 8); “Joven, sé sincera contigo misma. ¿Irirías al baile si fuesen todas de tu sexo?” (Prado, 1942: 39); “El peligro está en la proximidad y en las libertades a que se presta (...) ¡Horror, horror! No son ya un peligro de pecado, son ocasiones próximas de pecado, son lascivos, no por la manera de bailarlos, sino en sí mismos” (Esteve, 1943: 40-42); “-Él, embriagado con el movimiento vertiginoso de la danza, siente crecer el anhelo sensual hasta términos indescriptibles. -Ella, por un resto de pudor, opone una resistencia, melindrosa, que no hace otra cosa sino excitar aún más los bajos instintos del joven, hambriento de placeres e incapaz de quedar saciado. -Él, como un volcán en erupción, arde en llamas de lujuria y ella, cual inquieta mariposa abandonada en los brazos de su galán, atiza cada vez más la llama crepitante que acabará por convertirla en ceniza. -Él, cuan inmundo sátiro, atropellando todo sentimiento de pudor, se sumerge por completo en los vapores de su sensualidad que le inflaman y le abrasan, y ella, cual vestal impúdica, ya no pone resistencia alguna y aún se siente inclinada a satisfacer los gustos y caprichos del lobo que la estruja entre sus brazos” (Jiménez, 1942: 118).

L'esquizofrènia discursiva torna a fer la seva aparició amb la inevitable arribada del nuviatge. Com a acte vital sublim que es percep, el matrimoni haurà de dotar-se d'una mena de noviciat o preparació necessàriament primmirats i rigorosos. Aquesta serà la funció del prometatge que, superada la fase de prohibició en la relació entre els sexes oposats durant la joventut, haurà de fer possible el coneixement –que sovint no és sinó pur escrutini– de l'altre i la seva relació:

“(El noviazgo es) un alto y estrecho puente en cuya salida está el santuario del matrimonio (...) una época importante y difícil de la vida, que exige mucho tino humano y mucha gracia divina, a fin de sortear tantos escollos como afloran en el trato de dos seres que se aman” (Prado, 1942: 67, 89); “Así que el período del noviazgo es para el matrimonio lo que el noviciado para la profesión monástica. Debería, por lo tanto, tener el sabor y el espíritu de una casa de probación, y sobre todo esta finalidad: habilitarse para la vida Conyugal” (Jiménez: 1942: 205); “(...) pero estas relaciones son también peligrosas, pues es fácil que

en el ambiente y en las demostraciones de mutua simpatía y afecto se mezclen aires pestilentes y malsanos que nada tienen que ver con el sano y noble amor de quienes pretenden unirse en matrimonio (...) Mas durante las relaciones, los jóvenes de uno y de otro sexo necesitan más luz y mayor fuerza para no ponerse en los peligros y resistir a las tentaciones" (Ribas, 1947: 76-77).

Perillós peatge, certament, ateses les premisses del discurs dominant, que hom haurà de pagar per assolir el cim del matrimoni:

"Por lo tanto, ahora tienes el sagrado deber de guardar estos deseos y tendencias en su pureza, en su virginidad incontaminada, hasta el día en que serás conducida al altar del Señor, en que tu prometido te reciba blanca como la nieve. Antes del matrimonio, nunca, por ningún motivo, con nadie has de dar satisfacción a estas tendencias ni prestar oído a su voz seductora. Fuera del matrimonio no es lícito detenerse a sabiendas y con plena deliberación en complacencias, deseos, sensaciones y actos que se refieren a la llamada "vida sexual". Está alerta y no consientas nunca en dar entrada a tales pensamientos, miradas, conversaciones y acciones. Y si, a pesar de todo, surgen semejantes imágenes en tu fantasía, ahuyéntalas –en cuanto las adviertas– con alguna oración jaculatoria a Jesús o a María; o con otros pensamientos. No olvides jamás y por nada del mundo que antes de contraer matrimonio no te es lícito dar satisfacción a tales sentimientos. Si de esta manera obras, irás por el camino recto. Esto es lo importante; encarecidamente te recomiendo que tomes nota de ello para no olvidarlo nunca" (Tóth, 1944: 38-39); "La fidelidad del noviazgo es constituirse en guardia de la novia para protegerla, guardarla y defenderla, ordenando en ella los pensamientos más hondos y secretos. Máxime en las luchas que se han de librar contra las malas inclinaciones de la naturaleza. Resistir toda inducción al mal ha de ser la norma del enamorado. La novia es el diamante precioso que ha de guardarse de la tentación ajena y de la propia; pues es aquí únicamente donde el hombre puede convertirse en ladrón de sus propios tesoros" (García Figar, 1945: 148).

És per tot plegat, en fi, que als dissenyadors normatius no els quedi sinó establir, més que no pas suggerir, el trànsit breu i lleuger, gairebé lívid, a la

manera com ho expressa una autora de la literatura edificant del període, en un estil molt proper al dels consultoris sentimentals de l'època:

“¿Para cuándo es su casamiento? –La fecha no ha sido fijada aún.– ¿Cuánto tiempo hace que está de novia? –Hace catorce meses.– ¡Catorce meses y aún no se ha fijado la fecha del matrimonio! Tenga cuidado, querida (expressió aquesta, dit sigui de pas, molt habitual i característica dels consultoris sentimentals radiofònics de l'època); los noviazgos demasiados prolongados, no terminan, de ordinario, de la mejor manera. (...) Último aviso: para pronto el casamiento. ¡Prométamelo!” (Csaba, 1945: 155-156, 167).

Superats, i havia de ser per força amb nota, tots els esculls –seria potser impertinent i agosarat d'apuntar que si de fet acabaven superant-se potser era perquè en realitat no se seguien del tot ben bé?–, l'arribada al bon port de l'objectiu matrimonial havia de constituir el triomf, l'èxit vital més preuat del qual la dona havia de sentir-se cofoia:

“Si permitís a vuestro novio la más pequeña libertad, ¿creéis que se contentará con eso? Echad al fuego, no agua, sino petróleo, y observad si se apaga. (...) Estregaos los ojos y leed en el fondo del alma: entre las hierbas y las flores veréis agazapada la serpiente que sinúa el veneno (...) Conque... ni las promesas, ni los medios arteros de que se valen para seducir, ni las amenazas deben apartar vuestra pura conciencia del camino de la justicia. Estoy seguro de que si os mantenéis firmes, el primero en rendir homenaje a vuestra fortaleza será el mismo que quería derribarla, vuestro novio. Él mismo, de no estar corrompido hasta los ojos, deberá admirar vuestro diamantino carácter, y si no es un medio idiota, se verá obligado a sentir necesidad de ascender, ascender hasta acercarse moralmente a vosotras.” (Jiménez, 1942: 186-187).

Però la superació dels formidables perills previs no era la premissa de l'accés a la tranquil·litat. No podria pas haver estat així en el marc d'un discurs que fa del perill, de la incentivació del terror, la principal garantia de l'èxit del seu acompliment. El matrimoni, en si, com a tal, no posseïa, de fet, cap mena de valor. La seva importància, ben al contrari, es trobava en la seva naturalesa d'instrument, de mitjà. Per a què? Per a la procreació, per a la realització de la funció de la maternitat. I si, en general, aquest és

un discurs que bé pot considerar-se estalviador, fins i tot més aviat curull de garreperia, que administra l'escassetat i la misèria –no despesa d'energia sexual fins al matrimoni– en plena sintonia amb el context socioeconòmic del moment –racionament, autoabastiment, restricció... de diners, energia, aliments...–, en aquest punt –seguim anant de tronc amb esquizos– la consigna no serà altra que tirar la casa per la finestra. De fills, tots els que es puguin –els que Déu envii es deia més eufemísticament–, mai els que es vulguin, i com més millor. I no s'hi valen excuses, que, ja se sap, són de mal pagador:

“¿Para qué me caso? La naturaleza contesta que la unión del hombre con la mujer responde a un grito de la especie, que quiere sobrevivir y perpetuarse en el mundo hasta tanto llegue el cataclismo final. ¡Los hijos! El catecismo lo dice con palabras bien sencillas. El matrimonio es un Sacramento que ordena tener hijos para el cielo. Este es el fin principal y el fin determinante por la naturaleza del contrato” (García Figar, 1945: 71-72); “No queremos hijos –dicen– porque no disponemos de medios para manetenerlos y educarlos. Fíjate, en primer lugar (...) en la realidad paradójica de semejante afirmación. Los que así hablan y así obran, no son, por lo general, las familias pobres, sino que son las familias acomodadas en quienes abundan los medios económicos; no son los que viven en un cuarto o quinto piso con un módico alquiler mensual y con un modesto ajuar, o en una de esas buhardillas sin lumbré y sin sol que se encuentran fácilmente en las barriadas extremas de las grandes ciudades, sino los que tienen un piso con ricas alfombras persas y cuadros originales de gran valor, los que, además, tienen su auto, su cocinera y su camarera, su institutriz, y, a veces, sus dos o tres perritos falderos muy cuidados y hermosamente adornados. Es decir, que, generalmente, la falta de recursos la alegan no los obreros y los pobres para quienes el amor suple muchas veces la falta de pan, sino los ricos que no tienen bastante fortuna para tener más hijos, pero con frecuencia derrochan su dinero en diversiones, bailes, viajes y recepciones, en balnearios y lujosos vestidos, en sus autos y en sus perros” (Ribas, 1947: 113-114).

Esoles d'Alcover (1940-1950) (Foto: Arxiu CEA)

EL CONTEXT: LA POLÍTICA PRONATALISTA FRANQUISTA

La promoció de l'ideal procreador en el marc de la incentivació decidida de la família nombrosa representa un dels punts de trobada de major intensitat de confluència dels interessos dels diferents sectors intervinents en la construcció del discurs dominant vigent a la postguerra espanyola. Amb objectius a voltes sensiblement diferents, l'església i l'estat, en qualitat de principals elaboradors i gestors de l'esmentat discurs, afaïonaran un programa marcadament pronatalista que serà projectat amb força, de vegades fins i tot de forma compulsiva, sobre el conjunt de la població.

La política pronatalista del règim franquista es troba integrada en el context dels feixismes europeus –tot i que no serà un tret exclusiu d'aquests règims–, en els quals la percepció de l'essencialitat de la dona en la seva maternitat rebrà un impuls sense precedents. En la radicalització de la separació i diferenciació dels papers masculí i femení que aportava,

aquest discurs pronatalista i promaternal va aportar també un dels pilars fonamentals de la formulació ideològica imperialista característica dels règims feixistes que partia del supòsit que nombre és potència i que, per tant, calia assolir l'ideal d'una nació superpoblada per tal de dotar-la del vigor suficient per a fer possible de dur a terme l'ànima expansionista.

Sens dubte també, en el rerefons, hi havia la consciència del procés imparabile de disminució de la natalitat que s'havia començat a manifestar al llarg del segle i, de manera més preocupant —especialment a Catalunya—, durant els anys trenta. És evident, d'altra banda, que als responsables de torn no els passava per alt la relació existent entre aquest fet i els passos significatius que s'havien produït durant el període republicà en el terreny de l'emancipació femenina.

Així mateix, la base ideològica coincident en aquest punt de les doctrines feixista i catòlica, es veié reforçada a més per la consideració dels efectes bèl·lics sobre la demografia espanyola i la consegüent preocupació pel problema de la despoblació d'Espanya, tot i que, com és sabut, la sotragada poblacional de la guerra civil —uns tres-cents mil morts— no fou especialment acusada en termes numèrics, sinó més aviat en termes psicològics.

La noció de pronatalisme, doncs, fa referència a la intervenció de l'estat en la política reproductiva guiada essencialment a incrementar la població com a resposta de la preocupació pel descens —suposat o real— de naixements, així com a mirar de reduir la taxa de mortalitat infantil, que precisament la postguerra espanyola, a parer d'alguns autors, va créixer de manera important fins al punt d'assolir un dels índexs més elevats d'Europa.

La política pronatalista, però, no restà únicament present en el nivell del discurs ideològic. En aquest sentit, l'estat recorrerà a tot un seguit de mesures legislatives per fer realitat els objectius proposats. La legislació preveïa aspectes com ara els subsidis familiars, un pagament que es concedia a partir del tercer fill i augmentava progressivament amb l'increment de la descendència, especialment a partir del fill cinquè, el vuitè i el dotzè. També s'establiren els anomenats préstecs de nupcialitat —préstecs sense interès a amortitzar mensualment, a raó de l'1 per 100, i es reduïa l'import mitjançant condonacions successives concedides pel naixement de cada fill— i els premis a les famílies nombroses —concedits el 18 de juliol a raó d'un premi anual de 1.000 pessetes per a cada província i un de nacional de 5.000 pessetes per al matrimoni de l'estat amb un major número de fills. El carnet o llibre de família nombrosa, que es concedia a partir de quatre fills, permetia, al seu torn, l'obtenció de reduccions de quota en els transports públics o a l'escola, la preferència en la concessió de beques, crèdits salarials o places a les residències d'estiu i d'estudiants, així com l'exempció de càrregues tributàries.

Els instruments arbitrats per tal d'assolir l'objectiu del creixement demogràfic, tanmateix, no es reduïren a la simple promoció de la natalitat i a la millora de la higiene maternal per tal de reduir la mortalitat infantil –àmbit en el qual destacarà la tasca duta a terme pel cos d'infermeres i divulgadores rurals de la Secció Femenina de Falange–, sinó que, atesa la importància concedida al tema, hom anirà més enllà i incorporarà també tot un seguit de mesures repressores a fi d'impossibilitar qualsevol aguait de control, en el sentit bàsic de limitació, de la natalitat. Així, es considerarà punible tot avortament que no fos espontani. La llei, per exemple, imposava la mateixa pena –presó menor– a la dona que es produís l'avortament o es consentís a la mare que matés el seu fill nouat amb l'objectiu d'ocultar la seva deshonra. No endebades, des del discurs hegemònic no hi havia cap mena de dubte a assimilar l'avortament a un crim horrible:

“Amigo lector: quisiera hacerte sentir todo el horror de este pecado. Dime: ¿Tienes algún hijo en casa? ¿Un niño de seis años, parlero, juguetero? ¿Una niña de cinco, traviesa y despabilada? Haz sentar al niño, o a la niña, tranquila y reposadamente en tus rodillas... Y ahora, mira profundamente sus ojos angelicales. ¡Oh, qué sublime hermosura, qué celestial suavidad irradian! ¡Mira con qué indecible amor echa sus bracitos a tu cuello! ¡Mira con qué apego tan dulce te ama! Y ahora, ve..., toma un cuchillo de la cocina..., córtale la cabeza. ¡Tú, su padre; o tú, su madre! Sí; córtale la cabeza a ese pequeñín adorable..., échale de la vida, mátao, asesínalo...– (Prado, 1942: 208).

Pel que fa a la repressió dels mitjans anticonceptius, s'establia que “La divulgación pública, en cualquier forma que se realice, de medios o procedimientos para evitar la procreación, así como todo género de propaganda anticoncepcionista, será castigado con la pena de arresto mayor en su grado mínimo –d'un mes i un dia a dos mesos– y multa de 500 a 5.000 pesetas. Será castigada con igual pena la exposición pública y ofrecimiento en venta de objetos destinados a evitar la concepción” (Article número 14 de la Llei de 24 de gener de 1941 de la Jefatura del Estado *sobre el aborto y la protección de la natalidad*).

**NI VERDES NI MADURES... ENCONTRES I DESENCONTRES ENTRE
ELS CONTINGUTS DEL DISCURS HEGEMÒNIC I EL COMPORAMENT**

El que es predica no és sinònim necessàriament, ni generalment, del que s'obra. Allò que es diu que es fa pot tenir graus ben diferents de concordança –i sobretot de divergència– amb allò que realment es fa. Insistir molt a un auditori en la necessitat d'una manera de fer determinada molt sovint no ens està afirmant res més que la pràctica absència d'aquest comportament entre els receptors.

El discurs hegemònic de postguerra que he presentat en els apartats anteriors és un discurs reiteratiu, obstinat i porfidiós. És també un discurs esquemàtic i simplificador. La seva atenció obsessiva a uns pocs aspectes de la realitat vital dels individus és, sobretot, una declaració de principis i d'intencions més que no pas una descripció o observació de la realitat que pretén moldejar.

Tot plegat, amb això vull assenyalar que les coses, certament, no anaven necessàriament ni precisament de la manera que el discurs dominant diu que van o pretén que vagin. Tampoc nego que en alguns aspectes, potser molts, i en proporcions variables, la realitat dissenyada i la realitat denunciada es constatessin a la realitat viscuda. En qualsevol cas, allò que és cert és que l'esmentat discurs, amb tot el seu contingut, també formà part de la realitat de postguerra, i com a tal jugà un paper en la seva construcció.

Les meves converses –a manca de la possibilitat de l'observació directa, tot i que també he utilitzat la indirecta–, a través de múltiples entrevistes, amb persones que visqueren sota el primer franquisme, palesen si més no un parell de fets bastant indiscutibles. En primer lloc, el coneixement força generalitzat per part del conjunt de la població de les principals premisses contingudes al discurs hegemònic analitzat. En segon lloc, la presència d'un ampli ventall de respostes negociades per part dels receptors en relació a les esmentades premisses.

Així, i només en relació a alguns dels aspectes característics del discurs que he presentat i analitzat fins aquí, és evident que, tocant al ball, per exemple, ens trobem davant d'una activitat que assolirà, amb diferència i conjuntament amb el cinema, una presència central a l'oci de l'època. Malgrat les condemnes, les prohibicions i les restriccions que patirà, aquest és possiblement un dels àmbits en què el procés negociador de la norma presenta les seves cotes més elevades d'oposició i desviació. De ball, a l'Alcover de l'època, se'n feia cada diumenge d'estiu a la terrassa de la societat recreativa dels Amics, i a l'hivern se n'organitzava en dates assenyalades com ara Pasqua, Nadal o per la Festa Major. I la gent,

certament, anava al ball, i ho feia massivament. Aquelles i aquells que seguint les indicacions donades pel model dominant no s'acostaven a aquest tipus de diversió representaven una minoria caracteritzada per la seva plena integració a l'estructura eclesiàstica local a través de l'Acció Catòlica. El discurs dominant aquí, doncs, no és pas massiu ni hegemònic. És per aquesta raó que en referir-se a les escasses noies que l'havien assumit un informant masculí no pogués evitar de comentar: “¡Oh, dèiem, dèiem... són beneïtes, ves perquè no hi van al ball, ves quina rucada. Dèiem això, és clar.”

El ball, en bona mesura, constitueix la clau que determina la configuració dels dos grans grups d'interacció juvenil que poden establir-se a l'Alcover de la postguerra: el d'aquells que s'enquadraven en l'esfera d'influència de l'Església i aquell altre que, per bé que rebia també aquesta influència de forma considerable, no en seguia el dictat tant al peu de la lletra com el primer. Mentre que els primers evitaven el ball, i ocupaven el seu temps lliure amb altres activitats com ara el cinema i el teatre parroquials, els segons li atorgaven una posició de privilegi en les seves activitats lúdiques. Això no vol dir, però, que els nois i, sobretot, les noies d'aquest segon grup no paticipessin generalment també en la majoria d'activitats que es realitzaven en el marc de la parròquia. La realitat, en efecte, sovint no és tan simple i esquemàtica com se'ns vol fer veure en moltes ocasions. No podem imaginar, per tant, a la vista de l'existència d'un discurs dominant dogmàtic i repressiu, una única forma i possibilitat de resposta per part de la gent, dels seus receptors, que vagi bé en la línia d'una simple acceptació resignada bé en el sentit d'una oposició sorruda i combativa. Durant el franquisme –potser ja comença a ser hora de dir-ho sense embuts– no tothom va ser només franquista o antifranquista. Les coses, per sort o per desgràcia, no acostumen a ser tan planes i tan senzilles –o tot blanc o tot negre–, i la gent, en conseqüència, tampoc. Com m'explicava un dels informants consultats per a la realització del meu treball:

“El capellà sempre deia el mateix: «jo, a la trona ho dic, qui ho vulgui fer, que ho faci», perquè quan te venia la festa major: «que fan l'espectacle, que aquí que allà», diu «jo ho dic, ara que la gent faci... jo tinc l'obligació de dir-ho, ara la gent que faci lo que vulgui». «Que no s'hi anés, que allò, que això era un espectacle així doncs, era una cosa que atacava la moral...». La gent hi anava igual, i escolta, ell bona cara i bon semblant”.

“La gent hi anava igual...” És cert: el ball s'omplia, l'entrada de les sessions de cinema era més que bona –com hauria pogut permetre's sinó mantenir tres sales de cinema una població de prop de 2.500 habitants?–, i els eventuais espectacles de varietats no donaven l'abast a satisfer el desig del públic per assistir-hi. I ningú dels que hi anava se n'avergonyia

especialment. Però això no és tot. La diversitat d'actes religiosos que proliferaren de forma espectacular durant l'època –les santes missions, les conferències, els exercicis...– si van caracteritzar-se per alguna cosa va ser precisament pel seu caràcter massiu. I a aquest caràcter va contribuir-hi de manera decisiva, sens dubte, la participació d'un gran nombre de persones que va assistir també regularment als actes que se li oferien des d'un projecte alternatiu d'oci no essencialment formatiu i que, a més, sovint va ser fustigat per l'Església. Malgrat tot, com se'ns deia, el capellà “bona cara i bon semblant”. És cert que aquesta situació no va produir-se arreu; que en molts indrets la divisió dins de la comunitat va ser cruenta i la bel·ligerància del representant eclesiàstic molt acusada i no precisament conciliadora. Però fins i tot en aquests casos, com en els casos més o menys contraris com el que representa Alcover, els mecanismes de consens, així com els de conflicte, varen coexistir a la recerca d'equilibris més o menys estables o conjunturals.

Si el ball, un dels principals eixos vertebradors de l'oci de l'època i per bé que present a totes les etapes del cicle vital especialment rellevant a l'etapa de la joventut, constitueix un bon exemple d'element negociador en aquesta etapa esmentada, n'hi ha d'altres, òbviament, corresponents a les fases del cicle de vida que hem considerat també en aquest article: el prometatge i el matrimoni.

En relació a la primera, entre allò que idealment s'establí des del discurs dominant, hi figurava, entre altres, la conveniència d'una etapa de nuvis breu –a causa dels formidables perills que, com hem vist, es precipitaven sobre aquest període– i la idoneïtat, tocant a les condicions ideals de la parella, que la diferència d'edat entre els nuvis s'establís en termes que el nuvi fos uns anys més gran que la núvia. Una ullada a la taula següent, en què es reflecteix l'edat de casament i la diferència d'edat entre els cònjuges dels matrimonis celebrats a Alcover l'any 1945, ens permetrà analitzar com es desenvolupà, tot plegat, en la realitat.

Edat de casament i diferència d'edat. Alcover. 1945

Edat			
Home		Dona	Diferència
32		25	7
29		23	6
30		25	5
29		23	6
27		23	4
30		28	2
29		25	4
28		21	7
37		32	5
36		33	3
26		25	1
29		26	3
27		23	4
31		30	1
32		26	6
30		29	1
Mitjana:	30.05	26,11	3,94
Màxima:	37	33	7
Mínima:	26	21	1

Font: Arxiu Jutjat Municipal d'Alcover. Registre Civil: Secció Matrimonis. Tom 23. Elaboració pròpia.

Com bé es desprèn de les dades incloses a la taula tenim, d'una banda, la constatació del seguiment escrupolós del principi de major edat del nuvi respecte de la núvia i, d'una altra banda, en canvi, la intuïció d'un aguait de transgressió sistemàtica de la premissa que la etapa del nuviatge fos breu en la seva durada. Les xifres generals corresponents a l'Estat espanyol en relació a aquests aspectes durant el període analitzat assenyalen que durant bona part del segle XX la mitjana de diferència de l'edat de l'home respecte de la dona en el moment del matrimoni se situa al voltant dels tres anys d'avantatge favorable al nuvi, i és precisament durant els primers anys de la postguerra quan es produeix la major distància en un interval de tres anys i mig més jove la dona que l'home. (1) La diferència mitjana d'edat entre els contraents alcoverencs que es casaren el 1945 se situa fins i tot en un

nivell lleugerament superior al corresponent al conjunt de l'Estat espanyol, al voltant dels quatre anys (3,94), la diferència màxima és de set anys i la mínima, d'un any, i no es produeix en cap cas la situació que la dona sigui més gran que l'home ni tan sols que tingui la mateixa edat. Quan aquest principi, tanmateix, es transgredí de manera excepcional en alguna ocasió, el control social s'exercità en l'elaboració de sospites i comentaris pel que fa al possible arranjament del matrimoni, a la seva percepció com una solució desesperada per evitar la solteria o, fins i tot, a una mena de transacció de caire econòmic, a un "matrimoni per interès", vaja.

Pel que fa a l'altre aspecte destacat —el de la necessitat d'un prometatge curt, pel perill inherent que el discurs dominant percep en aquesta etapa i, així mateix, tot sigui dit de pas, per la desconfiança evident de l'esmentat discurs en la seva pròpia efectivitat així com per la seva voluntat de potenciar la natalitat—, la transgressió majoritària de la norma sembla prendre el relleu a la situació de seguiment i concordança entre precepte i comportament que acabem de veure. Els responsables del discurs normatiu de l'època, certament, com hem vist, no estan per orgues en aquest punt.

En reduir el temps de durada de l'etapa del prometatge es pretén, implícitament, reduir-ne també les possibilitats de fracàs. I el fet de posar un èmfasi especialment insistent en aquest punt permet intuir indirectament l'existència d'una pràctica majoritària no coincident amb el principi estipulat pel discurs dominant. Donat que, en efecte, els prometatges, generalment, acostumaven a ser llargs, per a desesperació dels garants de les bones costums que només veien en la curta durada d'aquest període "difícil" una possible garantia per a la seva resolució satisfactòria. El fet, sense dubte, que ens situem en una etapa com la postguerra, amb les dificultats econòmiques que la caracteritzaren, explica en bona mesura que l'etapa del prometatge es dilatés força en el temps i que, per tant, l'edat mitjana de casar-se per a homes i dones assoleixi un dels registres més elevats en relació al conjunt del segle XX. (2) Així, l'edat mitjana dels homes de casar-se a la dècada dels anys quaranta serà de trenta anys i a la dels cinquanta de vint-i-nou, mentre que l'índex, per a les dones, se situarà al voltant dels vint-i-sis anys al llarg de tot el període. Aquestes dades generals referides a l'Estat espanyol són un pur calc de les que podem observar a la taula que recull els valors corresponents a l'Alcover de l'època. L'any 1945, com pot observar-se, l'edat mitjana dels homes que varen casar-se a Alcover fou de trenta anys, i la de les dones, de vint-i-sis.

La darrera etapa vital instituïda pel discurs normatiu de l'època per a la majoria i autèntic objectiu principal i quasi exclusiu reconegut per aquest discurs, per al qual hom havia de passar-se la gran part de l'existència preparant-s'hi i duent-lo a terme, era, com s'ha anat veient, la del matrimoni.

Aquesta etapa del cicle vital, tanmateix, tot i constituir el punt d'arribada i la constatació de l'èxit vital per als seus protagonistes, no restarà pas, com succeïa en els altres períodes anteriors, exempta de deures i obligacions que havien de ser seguits de forma escrupolosa. Entre aquestes normes d'obligat compliment relatives a l'etapa del matrimoni, la més important, sens dubte, serà la que fa referència a la necessitat de contribuir generosament a la tasca procreadora. Com ja ha estat assenyalat, el franquisme durà a terme una autèntica croada pronatalista. En aquest punt, també, la presència d'una dinàmica negociadora entre norma i comportament és perfectament constatable. En síntesi, bé pot afirmar-se, en aquest punt, que l'intent pronatalista protagonitzat pel discurs dominant de l'època va constituir, en línies generals, un autèntic fracàs.

Així, per exemple, no deixa de ser altament revelador que els índexs referits a la natalitat dels anys quaranta i cinquanta a Espanya assoleixen unes xifres francament baixes –mentre que el 1930 hi hagué 28,2 naixements per mil, el 1941 la xifra fou de 19,5 i el 1951 de 19,9; la taxa de natalitat del període 1931-35 fou de 27,0, mentre que la de 1941-45 es quedà en 21,6, igual que la del període bèl·lic, i la de 1951-55 quedà en 20,3–, que se situen sempre per sota de les corresponents a l'any 1930, i precisament en el període de postguerra la natalitat assoleix els seus valors mínims en el conjunt del segle transcorregut fins aleshores, amb l'excepció, òbviament, del període de la guerra civil. Durant la postguerra, doncs, no va produir-se pas cap mena d'aguait de *baby boom* –això haurà d'esperar als anys seixanta, en un context de millora significativa de la conjuntura econòmica espanyola– que respongués a un seguiment obediènt i generalitzat per part de la població de les consignes del discurs hegemònic. L'intent pronatalista de la postguerra espanyola, amb tot un important aparell de suport al seu servei, no va triomfar, doncs, en absolut. I si això fou així a nivell general espanyol, a nivell estrictament català el daltabaix fou estrepitos, puix que la tendència que s'havia iniciat des de començaments de segle en el descens de la natalitat i que havia situat Catalunya en una posició capdavantera a nivell europeu en aquest terreny no es deturà pas durant les dècades dels anys quaranta i cinquanta. A Alcover, en aquest terreny, les coses no foren pas massa diferents del que hem anat veient fins aquí, i la sintonia pel que fa a l'evolució de la natalitat és evident, tal com permet mostrar, amb totes les consideracions i excepcions necessàries, la taula següent:

Evolució del nombre de naixements i de la taxa de natalitat a Alcover (1932-1960)

Any	Nombre de baptismes	Nombre de naixements	Taxa de natalitat
1932	44	56	20,36
1933	30	54	—
1934	37	40	—
1935	33	37	—
1936	21	54	20,14
	(fins 20 juliol)		
1937	—	42	—
1938	—	18	6,9
1939	70	18	—
1940	36	37	14,7
1941	36	32	12,6
1942	28	31	12,28
1943	31	32	12,71
1944	34	33	13,37
1945	37	39	15,71
1946	38	35	14,05
1947	31	32	12,47
1948	42	44	17,02
1949	44	42	16,11
1950	33	31	12,61
1951	27	29	11,60
1952	25	28	11,30
1953	32	30	12,01
1954	32	30	11,83
1955	24	21	8,31
1956	27	28	10,85
1957	19	19	7,34
1958	31	28	10,49
1959	29	24	8,97
1960	18	17	—
1961	17	10	—
1962	37	—	—
1963	27	—	—

FONT: Arxiu Parroquial d'Alcover (Llibres de baptismes, Toms 19 i 20) i Arxiu del Jutjat de Pau d'Alcover (Registre Civil, Secció Naixements, Toms 37, 38, 39, 40, 41 i 42). Elaboració pròpia. (3)

En definitiva, doncs, tot i que el missatge d'inclinació procreadora i maternal sustentat pel discurs dominant va restar garantit pel que fa al seu coneixement per part del conjunt de la població, a l'hora de la veritat el que és cert és que a nivell del conjunt dels receptors va dur-se a terme un dels exercicis de negociació diferencial amb la norma més evidents del període. A l'ideal d'un panorama caracteritzat per l'abundant presència de matrimonis prolífics només hi va respondre, al cap i a la fi, una minoria. La majoria de matrimonis de l'època es va conformar, generalment, amb un parell o tres de fills. Aquesta realitat, constatable estadísticament i per part dels mateixos protagonistes, no va representar, ni representa avui, tanmateix, una situació d'oposició frontal i deliberada a la norma, tot i la inqüestionable evidència de la seva transgressió. En aquest sentit, la majoria d'informants consultats no va viure l'òbvia contradicció en termes especialment conflictius. L'apel·lació a qüestions bàsicament de caire econòmic i, encara, a aspectes relacionats amb la necessitat d'assumir, de cara als fills, més que una generositat en la quantitat, com maldava per instituir el discurs hegemònic, una major responsabilitat en la seva cura –implícitament incompatible amb la seva excessiva abundància–, qüestió que, tot i la seva aparent paradoxa, havia contribuït a ressaltar el mateix discurs eclesiàstic de subratllar els deures dels pares envers els fills, varen permetre de trobar, per a moltes persones, una mena de solució negociada a la molt sovint insoluble contradicció entre l'ideal procreador i unes condicions de vida –les de la postguerra– poc afavoridores de massa alegries “irresponsables” pel que fa a la descendència.

DEL SEXE AL GÈNERE, DE L'HAVER AL PODER SER; LES LLIÇONS, SUBVERSIVES O REVOLUCIONÀRIES, DE LA PRESPECTIVA DEL GÈNERE SOCIALMENT CONSTRUÏT

Mirar d'entendre i abordar els papers de dones i homes i llurs relacions des de l'òptica que s'ha presentat en aquest article pot conduir a canviar significativament la nostra comprensió d'aital realitat i a fer possible la seva transformació.

Si acceptem la premissa, fonamentada en el coneixement històric, social i cultural dels processos de construcció dels models masculins i femenins, que, en realitat, la definició sobre allò que és –o ha de ser– femení i masculí és el resultat, en la seva major part, del que les forces socialment més poderoses o influents han acordat; llavors és pràcticament inevitable de concloure que, de fet, res, o ben poca cosa, està predeterminat i és inmutable.

Els homes i les dones que formen una societat són els darrers, i els únics, responsables de la fisonomia i les característiques que presenta aquesta

societat. Ells i elles són els qui fan i desfan les creences, les normes i els principis que fan possible la vida social. És cert que de tots plegats, n'hi ha uns que tenen el poder –perquè se'ls ha concedit, perquè se'ls ha autoatorgat, perquè posseeixen els mecanismes per imposar-lo...– de fer i desfer més que uns altres. I és cert també que els primers –els dominants–, generalment han volgut fer creure als segons –els dominats– que aquest estat de coses –resultat d'una relació desigual i injusta entre ambdues parts– ha estat i és quelcom “natural” –“sempre hi ha hagut rics i pobres”, “els homes són naturalment superiors a les dones”, etc.–, i, a més, com que ells en són els principals beneficiats, són també els qui malden per mantenir les coses tal com són i estan, per això sovint també se'ls anomena conservadors. Quan quelcom, en aquest cas les relacions de gènere, entre homes i dones, es qualifica com a “natural”, és difícil, gairebé impossible, de canviar-ho. D'aquí el caràcter revolucionari que té el fet d'afirmar que, en gran mesura –deixant de banda les limitacions i potencialitats fisiològiques–, els homes i les dones poden definir-se, i de fet es defineixen, ells mateixos a si mateixos.

D'aquí el caràcter subversiu d'aquesta perspectiva. Perquè subvertir vol dir –del llatí *sub-vertere*– precisament capgirar, posar la part de sota, que no es veu, al damunt per fer-la visible. I això és el que fa la mirada de la construcció social del gènere: mostrar que som nosaltres mateixos, com a membres d'una societat i una cultura –o de diverses, tant hi fa–, els responsables de decidir –o de deixar que altres ho facin per nosaltres, d'acord amb els seus interessos i, sovint, en contra dels nostres– que dones i homes siguin definits d'una determinada manera i es relacionin també d'una manera o d'una altra.

La perspectiva de gènere, al capdavall, doncs, ve a assenyalar-nos que no s'hi valen excuses. És cert que tenim una història –i la història, en el cas que ens ocupa, és la de la subordinació quasi permanent de la dona a l'home– i que el pes de la tradició no es canvia generalment de manera ràpida i fàcil; és cert que estem sotmesos a unes referències ideològiques –en el cas que ens ocupa hem vist, per exemple, la importància fonamental del discurs catòlic– que molt sovint ens han estat i ens són inculcades de manera continuada i fins i tot repressiva i acabem interioritzant-les, és a dir, fent-les nostres quasi inconscientment; és cert que no som lliures en un sentit absolut del terme perquè ve-t'ho aquí que tot l'aparell normatiu que com a societat construïm després es precipita sobre nosaltres fins al punt que en ocasions pot arribar a constituir una càrrega feixuga.

Tot això és cert. Però també ho és que la millor, potser l'única, manera que tenim els humans de transformar la realitat és, primerament, entenent-la, sabent com funciona i opera, com està construïda. I després, òbviament, decidint com volem que sigui i actuant en conseqüència.

Jo no sé, no puc saber –només a penes, intuir, tot i que sovint m'ho han preguntat en diferents ocasions– com seran els papers femenins i els masculins i llurs relacions en el futur. Sé, sabem, que històricament s'han anat transformant i que ara mateix, i també en el futur, aniran canviant sens dubte. Penso que és difícil que la humanitat deixi d'utilitzar la diferència sexual que ens caracteritza i que resulta vital per a la reproducció de l'espècie per a seguir creant i marcant diferències entre homes i dones. Tanmateix, la igualtat de gènere, en el terreny dels drets individuals i col·lectius, és evident que ha avançat considerablement en el darrer segle, malgrat que en l'àmbit social resten encara moltes pràctiques i situacions de desequilibri. L'evolució social, d'altra banda, mai es produeix en una sola direcció, i els passos endavant van sempre acompanyats de passos enrere, per no esmentar el fet que el propi concepte d'anar endavant o d'anar enrere és variable en el temps.

Crec, no obstant, que potser el futur pot anar en la línia d'aconseguir que aquestes diferències no siguin una font de desigualtat. És probable –fins i tot podríem estar d'acord d'afirmar què és desitjable– que ens encaminem cap a un horitzó en què més enllà del motluratge de patrons masculins i femenins comencem a primar, per sobre de tot, l'esforç per a definir la categoria i l'estatut de persona. Que dones i homes tinguin patrons de referència específics i diferenciats –que els han tingut al llarg del temps i que no sembla que deixin d'existir en un futur immediat– no constitueix probablement el moll de l'os de l'assumpte. Allò que és rellevant, en tot cas, és avaluar si aquests patrons –i en la mesura que són referents ideals sempre ho seran en algun grau– limiten, frenen o violenten l'expressió i el desenvolupament de les capacitats personals. És a dir, si són o no prou flexibles per a permetre allò que de manera un xic solemne s'ha qualificat com a realització personal.

En el cas del període històric de la postguerra espanyola que he presentat especialment en aquest article, queda clar que el model femení –i també el masculí– foren definits, inculcats i fiscalitzats de manera contundent per l'aparell ideològic de caire catòlic tradicional i l'aparell polític autoritari del franquisme, donant lloc a un sistema de gènere caracteritzat per la seva rígida que no pot deixar de tenir-se en compte per tal d'entendre i comprendre bona part de la seva situació actual. La temptació, tanmateix, de definir els papers de dones i homes i la possibilitat que en aital definició s'hi escoli la llavor de la desigualtat, tant en una direcció com en una altra, tant des de posicions ideològiques d'un cantó com d'un altre, no podem ser tan ingenus de creure que pertany al passat. Ens cal, doncs, seguir coneixent el passat i analitzar el present com a garantia, potser, d'un futur millor pel que fa al sistema de gèneres de la nostra societat.

Jordi Roca Girona

FONTS I REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Arxiu Municipal d'Alcover.

Arxiu Històric Municipal d'Alcover.

Arxiu del Jutjat de Pau d'Alcover.

Arxiu Parroquial d'Alcover.

Arxiu Diocesà de l'Arquebisbat de Tarragona.

Benería, Lourdes. *Mujer, economía y patriarcado durante la España franquista*. Barcelona: Anagrama 1977.

Berger, Peter L. i Luckmann, Thomas. *La construcció social de la realitat*. Barcelona: Herder 1988 (1966).

Campo, Salustiano del i Navarro, Manuel. *Análisis sociológico de la familia española*. Barcelona: Ariel 1985.

Caplan, P. (ed.). *The Cultural Construction of Sexuality*. Londres: Tavistock 1987.

Capmany, Maria Aurèlia. *La dona a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62 1975

Collier, Jane i Yanagisako, J. J. (eds.). *Gender and Kinship. Essays toward a unified Analysis*. Stanford: Stanford University Press 1987.

Comas d'Argemir, D. i altres. *Vides de dona*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura popular, Alta Fulla 1990.

Csaba, Margarita. *La vida en flor. Lo que debe saber una joven del siglo XX*. Buenos Aires: Biblioteca de la joven cristiana, Difusión 1945.

Chueca, Ricardo L. "FET y de las JONS: La paradójica victoria de un fascismo fracasado", a FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*. Barcelona: Crítica, 60-77 1986.

De Miguel, Jesús M. *El ritmo de la vida social. Análisis sociológico de la dinámica de la población en España*. Madrid: Tecnos 1973.

Di Febo, Giuliana. "La política de la Secció Femenina de la Falange", *L'Avenç*. 14, 56-60. 1979.

Edholm, F.; Harris, O. i Young, K. "Conceptualizing Women", *Critique of Anthropology*, 3 (9), 101-130 1977.

Ellwood, Sheelagh M. "Falange y franquismo", a FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*. Barcelona: Crítica, 39-59 1986.

Esteve Blanes, Francisco. *Hacia tu ideal. Unas palabras a una joven*, Barcelona, Colección "Amor, Matrimonio, Familia", Eugenio Subirana, Pontificia 1943.

Fontana, Josep. "Introducción: Reflexiones sobre la naturaleza y las consecuencias del franquismo", a FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*. Barcelona: Crítica, 9-38 1986.

Gallego Méndez, María Teresa. *Mujer, falange y franquismo*. Madrid: Taurus 1983

García Figar, Antonio. *Porqué te casas. Para qué te casas. Con quién te casas*. Madrid: Bibliográfica Española 1945.

Harris, Olivia i Young, Kate (eds.). *Antropología y feminismo*. Barcelona: Anagrama 1979.

Jiménez, D. Germán. *El decenio crítico. (A los jóvenes de 16 a 26 años)*. Bilbao-Madrid: Pía Sociedad de San Pablo 1942.

Martin, M. Kay i Voorhies, Barbara. *La mujer: un enfoque antropológico*. Barcelona: Anagrama 1978.

Mead, Margaret. *Sexo y temperamento en las sociedades primitivas*. Barcelona: Laia 1981 (1935).

Montero, José Ramón. "Los católicos y el Nuevo Estado: Los perfiles ideológicos de la ACNP durante la primera etapa del franquismo", a Fontana, Josep (ed.). *España bajo el franquismo*. Barcelona: Crítica, 100-122 1986.

Moore, Henrietta L. *Antropología y feminismo*. Madrid: Cátedra 1991.

Oakley, A. *Sex, Gender and Society*. New York: Harper and Row 1972.

Oltra, Benjamín i de Miguel, Amado. "Bonapartismo y catolicismo. Una hipótesis sobre los orígenes ideológicos del franquismo", *Papers*, 8: 53-102 1978.

Ortner, Sherry B. i Whitehead, Harriet (Eds.). *Sexual Meanings. The cultural construction of gender and sexuality*. Cambridge University Press 1988.

Prado, P. Germán. *Jóvenes...! Novios...! Esposos!*. Madrid: Aldecoa 1942.

Ribas, Mariano. *Cartas a dos novios*. Barcelona: Ave María 1947.

Roca i Girona, Jordi. "Del clero para el pueblo. La Literatura Edificante de Postguerra: un instrumento de divulgación y socialización religiosa", *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, CSIC, XLVIII, 5-29 1993.

De la pureza a la maternidad. La construcción del género femenino en la postguerra española. Madrid: Ministerio de Educación y Cultura 1996.

Tóth, Dr. Tihamér. *Pureza y Hermosura*. Madrid: Colección Muchachas, Sociedad de Educación Atenas 1944.

Vilariño, P. Remigio. *Caminos de vida. (Lecturas para Ejercicios). Santidad del Matrimonio (XXXVII). La Familia cristiana (XXXVIII)*. Bilbao: El Mensajero del Corazón de Jesús 1944.

La Bíblia, Versió dels monjos de Montserrat. Andorra: Casal i Vall (4a) 1986.

Repertorio Cronológico de Legislación. Pamplona: Aranzadi, període 1939-1946.

INFORMANTS

El treball antropològic, generalment, no pot tirar-se endavant sense l'aportació bàsica del que els antropòlegs anomenem informants –el conjunt de persones a qui constantment “molestem” perquè ens donin informació sobre allò que estudiem, perquè com que com a antropòlegs estudiem persones, òbviament són elles les que en saben més d'allò que estudiem. Ells són, en gran mesura, veritables coautors de les nostres recerques. Vull agrair, de tot cor, la col·laboració desinteressada i entusiasta que vaig rebre en tot moment dels meus informants, que relaciono a continuació, per a la realització de la meva tesi doctoral. Més encara quan, de vegades, el record d'allò que els demanava no necessàriament els havia de resultar sempre plaent i agradable. No cal dir, tanmateix, que la responsabilitat del plantejament i les tesis que defenso a l'article és exclusivament meva.

(Per ordre alfabètic de noms.)

Bonaventura Roca
 Emília Ramon
 Irene Vallverdú
 Joan Camps
 Josep M. Feliu
 Lola Puig
 Maria Sanromà
 Marta Magrané

Miquel Roca
 Montserrat Vallverdú
 Paquita Gomis
 Pilar Girona
 Salvador Gumà
 Sebastià Girona
 Teresa Gabardós

NOTES

(1) Les dades aportades, per exemple, per J. de Miguel (1973: 119) en relació a l'Estat espanyol són les següents:

Any	Diferència d'anys
1903	3,00
1915	3,38
1920	3,01
1925	3,18
1930	2,72
1935	3,08
1940	3,49
1945	3,51
1950	3,12
1955	2,97
1960	2,90
1965	3,17
1969	2,90

(2) Salustiano del Campo (1985: 69) i Jesús de Miguel (1973: 119) aporten les següents dades en relació al conjunt de l'Estat espanyol:

Anys	Edat mitjana de casar-se		Total
	Homes	Dones	
1900	27,50	24,64	26,07
1910	27,50	24,50	26,00
1915	28,14	24,76	26,45
1920	27,98	24,97	26,47
1925	27,85	24,67	26,26
1930	27,59	24,87	26,08
1935	28,24	25,16	26,75
1940	29,50	26,01	27,75
1945	29,63	26,12	27,87
1950	29,09	25,97	27,53
1955	28,85	25,88	27,36
1960	28,79	25,89	27,34
1965	28,43	25,26	26,85
1970	27,40	24,70	26,05
1979	25,90	23,30	24,60

(3) Com pot observar-se la taula inclou tant el nombre de baptismes com el total de naixements inscrits al Registre Civil. En general, un cop constatada l'absència de coincidència entre ambdues relacions, els valors corresponents a la primera acostumen a ser inferiors als de la segona. Per a l'etapa anterior a l'any 1940 aquest fet pot explicar-se en el sentit que era habitual que no tots els nascuts fossin batejats, tot i que els no batejats representen tan sols una minoria. A més cal considerar també la mortalitat infantil del postpart, ja que per bé que el baptisme, durant l'època, no s'ajornava gaire temps, duent-se a terme quasi immediatament després del naixement –fins al punt que moltes mares no podien assistir-hi perquè es trobaven en període de recuperació–, sempre restava un interval entre el moment en què el nen era inscrit al Registre Civil i el moment del baptisme. En el cas de les diferències observades en sentit contrari –més batejats que nascuts– la raó principal cal cercar-la en el fet, apreciable a partir de mitjans de la dècada dels cinquanta, que alguns naixements ja comencen a produir-se fora del poble, bàsicament a centres sanitaris de Reus, la qual cosa suposava la inscripció del nou-nat al registre de l'esmentada ciutat. És per això que hem de considerar poc fiable i en alguns casos irrellevant la taxa de natalitat corresponent als darrers anys del període considerat.